



МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ / ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА / THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

ӘОЖ 34:001.92
МҒТАР 10.01.39

Н.С. Ғазизова, Ә.Д. Толысбаева

Шәкәрім атындағы университет, Семей қ., Қазақстан Республикасы

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Қазақстан өз дамуы кезеңінде жаңа қадамды бастап отыр. Қоғамдық өмірдің барлық саласында түбегейлі өзгерістер жүргізілді. Қазақстан Республикасы өзін Ата Заңда құқықтық мемлекет деп жариялағаны баршаға мәлім. Құқықтық мемлекеттегі әрбір азамат құқықтық мәдениетті болуы керек.

Ұсынылып отырған мақалада қоғамның құқықтық санасын арттырудағы құқықтық білім берудің маңыздылығы баяндалады. Құқықтық білім берудің негізгі мақсаты заңды құрметтеуді қалыптастыру және оны өмірлік практикада белсенді пайдалана білу. Құқықтық білім құқықтық тәрбиемен тығыз байланысты. Құқықтық білім беру алдымен жалпы білім беретін орта мектептерде басталса, ары қарай арнайы орта және жоғары оқу орындарында жалғасын табады. Құқықтық сауаттылық деңгейдің төмендігі мемлекеттің дамуына кедергі келтіреді және қоғамда құқық бұзушылықтың артуына әсерін тигізеді.

Мақалада қазіргі кезеңдегі құқықтық білім беруде кездесетін мәселелер көтеріледі. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде бұқаралық сананың, соның ішінде құқықтық сананың жаңа жағдайға қалыптасып, дамуы еліміздегі басты құндылықтардың біріне айналуы керек деген тұжырым беріледі.

Түйінді сөздер: азаматтық қоғам; нигилизм; заңдылық; құқық; мемлекет; білім; құқықтық тәрбие; құқықтық сана.

Н.С. Ғазизова, А.Д. Толысбаева

Университет имени Шакарима, г. Семей, Республика Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НОВОМ КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Казахстан делает новый шаг в своем развитии. Коренные изменения произошли во всех сферах общественной жизни. Всем известно, что Республика Казахстан в Конституции провозгласила себя правовым государством. Каждый гражданин в правовом государстве должен обладать правовой культурой.

В предлагаемой статье освещается важность правового образования в повышении правосознания общества. Основной целью правового образования является формирование уважения к праву и умение активно использовать его в жизненной практике. Правовое образование тесно связано с правовым воспитанием. Правовое образование начинается сначала в средних общеобразовательных школах, затем продолжается в средних специальных и высших учебных заведениях. Низкий уровень правовой грамотности сдерживает развитие государства и влияет на рост преступности в обществе.

В статье поднимаются проблемы правового образования в современный период. В результате проведенного исследования делается вывод о том, что формирование и развитие массового сознания, в том числе правосознания, должно стать одной из главных ценностей в стране.

Ключевые слова: гражданское общество; нигилизм; законность; право; государство; образование; правовое воспитание; правосознание.



N.S. Gazizova, A.D. Tolysbayeva
Shakarim University, Semey c., the Republic of Kazakhstan

ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL EDUCATION IN NEW KAZAKHSTAN

Abstract. Kazakhstan is taking a new step in its development. Fundamental changes have taken place in all spheres of public life. Everyone knows that the Republic of Kazakhstan in the Constitution proclaimed itself a legal state. Every citizen in the rule of law must have a legal culture.

The proposed article highlights the importance of legal education in raising the legal awareness of society. The main goal of legal education is the formation of respect for the law and the ability to actively use it in life practice. Legal education is closely related to legal education. Legal education begins first in secondary general education schools, then continues in specialized secondary and higher educational institutions. The low level of legal literacy hinders the development of the state and affects the growth of crime in society.

The article raises the problems of legal education in the modern period. As a result of the study, it is concluded that the formation and development of mass consciousness, including legal consciousness, should become one of the main values in the country.

Keywords: civil society; nihilism; legality; law; state; legal education; upbringing; legal awareness.

DOI: 10.52425/25187252_2023_28_8

Кіріспе. Құқықтық мемлекет құру, мемлекеттік және қоғамдық өмірдің демократиялық негіздерін нығайту елімізде қазіргі дамудың маңызды әлеуметтік-саяси міндеттерінің бірі болып табылады. Алайда, бұл міндеттердің іске асырылуы бірқатар субъективті және объективті қиындықтарды жеңумен байланысты. Осындай қиындықтардың бірі – Қазақстан халқының құқықтық мәдениетінің жеткіліксіздігі, өйткені Қазақстан тарихында құқық пен тікелей құқықтық мәдениет жетекші әлеуметтік құндылықтардың қатарында болмаған кезең бар. Қоғамда құқықтық нигилизм, цинизм және адамдардың жаппай қоғамдық-саяси пассивтілігі билік етті. Демократия мен нарықтық экономикаға көшу белгілі бір қиындықтармен қатар жүрді, бұл конституциялық құқықтарды жүзеге асыруға, сондай-ақ міндеттерді орындауға қатысты халықтың бір бөлігінің жағымсыз көңіл-күйін күшейтті. Мұның бәрі Қазақстан азаматтарының және негізінен жас ұрпақтың құқықтық санасын мақсатты түрде қалыптастырудың өзектілігін көрсетеді. Оның негізі құқықты білу және түсіну жүйесі, сондай-ақ оларды іс жүзінде жүзеге асыруға бағытталған іс-әрекеттер болып табылады, бұл қоғамдағы білім беру жағдайымен тікелей байланысты. Білім беруді модернизациялаудағы басты мәселе

оқушылар мен халықтың құқықтық білімін кеңейту және тереңдету ғана емес, сонымен бірге, ең алдымен, құқықтық мінез-құлықты дамыту, берік құқықтық дәстүрлерді дамыту және құқықтық нигилизмді тікелей жеңу болатынын ескеру қажет. Алайда, бүгінгі күні біз бұл желіні іс жүзінде толық көлемде жүзеге асыруға дайын емес екенімізді мойындауымыз керек. Осылайша, қазіргі Қазақстандағы құқықтық білім отандық білім беруді модернизациялаудың басым бағыттарының бірі болып табылады.

Қолданылған әдістер мен ақпараттар. Зерттеу барысында еліміздегі құқықтық білім берудің теориялық мәселелері кеңінен пайдаланылып, тұжырымдарды қалыптастыруда құрылымдық және логикалық тәртіптері мен негіздері сақталды. Зерттеу аясында Абай облысы орта мектептерінде сауалнама жүргізіліп, құқықтық білім берудің қажеттілігі анықталды, құқықтық білім берудің сапасына талдау жасалып, құқықтық білім берудің маңыздылығы ашылды. Шетел тәжірибесі сараланып, салыстырмалы талдау жасалды. Отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері пайдаланылды.

Нәтижелер. Қоғамның барлық саласы заңмен реттеледі және заң ғылым саласы да, практикалық қызмет саласы да болып табылады. Бұл қоғамдық сана мен тәжірибенің ерекше түрі деп аталады.



Құқықтық білім жеке тұлғаның дамуына, оның өзін-өзі анықтауына, сондай-ақ өзін-өзі жүзеге асыруға ықпал етеді.

Құқықтық білім беру азаматтық білім берудің құрамдас бөлігі ретінде келесі мақсаттарды жүзеге асыруға арналған. Бұл негізінен: құқықты құрметтеуге тәрбиелеу, қоғамның қазіргі заманғы құқықтық құндылықтарына негізделген өз идеялары мен көзқарастарын қалыптастыру, жеке тұлғаның құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау, қиын өмірлік жағдайларда ойлау және әрекет ету қабілеті, нақты жағдайға қатысты құқықтық нормаларды талдау.

Өкінішке орай, бүгінгі таңда Қазақстандағы жағдай бұқаралық санада заң сөзсіз құндылық емес. Қазір заңнаманың жаңаруы және тиісті құқық қолдану практикасының жинақталуы жүріп жатыр. Осының бәріне қарамастан, жаңа демократиялық заңдар мен қоғамның құқықтық санасының төмен деңгейі арасындағы алшақтық айқын бола бастады. Бұл Қазақстан азаматтарының құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселесін мемлекеттік саясаттың басым міндеттерінің қатарына қоятын алаңдатарлық фактор. Мұның бәріне себеп бар. Жастар арасындағы жыныстық қатынас, кісі өлтіру, бейбастық, қарақшылық, еркін махаббат, жоспарланбаған жүктілік, тастанды бала және т.б. қатты алаңдатушылықты тудырады. Мұндай бейбастық іс-әрекеттер ұлттық тәлім-тәрбиеге, этностық қарым-қатынасқа түбірімен қарсы бағытталғанын естен әрдайым шығармау қажет. Қоғамымызда болып жатқан осындай келеңсіз, кесірлі құбылыстарға қазақ жастары болашағының едәуір бөлігі елігіп, еліктеуі қанат жайып бара жатқаны бізді алаңдатары сөзсіз. Аталмыш жағдайлар азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастырып, арттыру мәселесін алға қояды. Жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастырып, дамытудың мақсаты дұрыс анықталып, құқықтық сананы қалыптастыруға бағытталған мемлекеттік қызметтің жүйеленген органдары және олардың қоғамдық бірлестіктер қызметінің,

сондай-ақ еңбек ұжымдарының қызметтері бірқалыпты ат салысуы қажет. Көпшілік арасында жүргізілген сауалнама нәтижесі мынандай болды: *Біріншіден:* қоғамдық қатынастарға түсуде көптеген мәмілелер жасалады алайда, көпшілік қауым сол мәмілелерді растайтын заттардың құқықтық маңызы бар екенін тіптен елей қоймайды. *Екіншіден:* өз құқықтарының бұзылу жағдайында азаматтардың басым көпшілігі қайда барып жүгінуді білмейді. *Үшіншіден:* өз беттерімен заңдылық құжаттарды рәсімдей алмайды. *Төртіншіден:* заңдардың бар екенін біле тұра оны іске асырудың жолын білмейді¹. Бұл ағаттықтарды жою үшін мемлекет тарапынан елімізде құқықтық білімді, тәрбиені жетілдіруге арналған жаңаша бағдарлама қажет сияқты. Аталғандар бұрыннан бері көтеріліп келе жатқан мәселелер. Мысалы, А.С. Бижигитова мен Д.Т. Теменова [1] 2000 жылдың басында құқықтық білім туралы пікірлерін ғылыми тұрғыда дәлелдесе, ғалым Е.О. Алауханов [2] аталған жылдың ортасында осы мәселеге тоқталып, маңыздылығы туралы ғылыми мақалаларын жариялайды. Заңгер-ғалым Б.К. Кудайбергенов [3] құқықтық мәдениеттің элементтері болып табылатын ар-намыс, адалдық, сыйластық, мейірбандылық сынды адам бойындағы қасиеттер мәдениет, сана ұғымдарына ортақ болып келеді деп пайымдаса, құқық саласындағы зерттеуші-ғалымдар А.А. Караев, А.Р. Калимбекова [4], мемлекеттік органдарда сыбайлас жемқорлық құқықбұзушылықтардың тұрақты өсуі басқару саласындағы демократиялық процестерді тежейді деп топшылайды. Ал, ғалымдар Ж.С. Сейтаева, Т.Ғ. Маханов [5] демократиялық мемлекетте тұлғаның құқықтық мәртебесін жетілдіру мәселесіне басты назар аударудың қажеттігі туралы айтады. Профессор К. Айтхожин [6] қазақстандық қоғамды кезең-кезеңмен саяси жаңғырту елдің демократияландыру және конституциялық заңдылықты нығайту үдерістеріне барабар, халықтың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетінің түбегейлі өзгерістеріне әкеп соқтырмауы мүмкін емес деп санайды. Жастардың құқықтық білім

¹ Газизова Н.С. Құқықтық білім: Қазіргі жағдайы және болашағы / 06.04.2021 г. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://bilimdinews.kz/?p=144067&ysclid=lgxbfgat10708306284> (жүгінген күні: 03.05.2023).



алуына жоғары талаптардың қойылуын, осы саланы зерттеуші М.О. Жұмағұлов [7] та айтады. Я.Я. Махашеваның [8] пікірі бойынша құқықтық білім берудің басты мақсаты жас ұрпақтың жоғары құқықтық санасын, құқықтық мәдениеті мен заңды мінез-құлық моделін қалыптастыру болып табылады. Яғни бұл жерде біріншіден, құқықтық білім жеке тұлғада тиісті білім алуда жаңартылған заңды мінез-құлықтың орнықты моделін қалыптастырады, ал екіншіден, алынған білімді практикалық қызметте қолдану қабілеттілігін қамтитын құқықтық мәдениетті дамыту туралы мәселе тұрғанын айта аламыз. Философия докторы А.С. Ахметов [9] құқықтық тәрбие берудің педагогикалық негіздерінің мәнін ерекше орынға қояды. Шетелдерде құқықтық білімге ден қою ертерек басталып, 90-шы жылдары жақсы дамыды, шетел тәжірибесін саралау нәтижесі де жоғарыда аталған тұжырымға келіп саяды. Испанияда құқықтық білім беру жүйесі білім алушыларды құқықтық пәнді оқуға ынталандыруға баса назар аударады, Бельгияда құқықтық білім беру адам құқықтарына, заңдық сипаттағы жанжалдарды шешу мәселелеріне, яғни медиация және т.б. оқытуға негізделеді [10]. Өзбекстанда жинақталған құқықтық тәрбиелеу практикасын түсінуге жүгіну маңызды, онда бірнеше жылдан бері орта мектептің бірінші сыныбынан бастап «Конституция әлеміне саяхат» оқу курсы өткізіліп келеді. Ресейде адам құқықтары институттары өте белсенді жұмыс жасайды, институт аясында құқықтық білім беруді жүзеге асырады.

Талқылау. Қазақстан азаматтық қоғамды қалыптастыруды жалғастыруда. Бұл айтуға жеңіл болғанымен, жылдарды, мемлекет пен тұлға арасындағы өзара байланыста жүргізілетін күрделі процесс. Бұл процесте негізгі рөл мемлекетіміз арқа сүйенетін құқыққа берілуі керек. Нәтижесінде заңды сыйлауға, мемлекеттің дамуына кедергісін тигізетін құқықтық нигилизмді жеңуге жетуіміз қажет, оған көпшіліктің таң қалуын тоқтатып, заңға деген сый, құрметтеуге тәрбиелеу және жауапкершілік сезімдерін ояту қажеттілігі, яғни бұл жерде жемқорлық,

заңды басынушылықтар, заңға немқұрайлы қараудың құқықтық жүйеге кереғар екендігін түсіндіру және қоғамдық моральді бейтараптық жаулап алуына жол бермеу керек. Қазақстан жастарының құқықтық санасын кеңейтудің негізі – барлық қоғамдық топтардың, халықтың белсенді қызмет етуге және адам құқығының шеңберін кеңейтуге жол ашу. Құқыққа немқұрайлы қарау қандай да бір шектен шығушылық, заңға жауыздықпен қарау, демократиялық формадағы «Не істегім келсе, соны істеймін» деген қарама – қайшылық кереғарлықтарды жою керек. Оның негізгі жолы – жастарға құқықтық тәрбие беру шараларының белсенділігі. Бұл салада Қазақстанда құқықтық нигилизм профилактикасын дамыту керек, себебі, жастар арасындағы құқықтық нигилизмге бой алдырушылық өз кезеңінде біршама қауіп тудырады. Сондықтан қолданылатын заңның қызметті сапалығын, заңның және құқықтық тәртіптің тұрақтылығын қамтамасыз ету қажет.

Егер халықтың едәуір бөлігі заңға бағыну керек және оны орындаудан жалтару керек, содан кейін билік жаппай қуғын-сүргінге жүгінуге немесе бұзушылықтарға көз жұмуға мәжбүр деп санаса, ол заңдылық. Бірінші жағдайда ол тоталитарлық террордың жолына түседі, ал екінші жағдайда ол тәртіп пен анархияның әлсіреуіне байланысты әлсіздік көрсетеді. Екеуі де қазіргі құқықтық мәдениет тұрғысынан қолайсыз. Сондықтан бір нәрсе қалады, ол: азаматтардың құқықтық жүйесі мен құқықтық санасын бір-біріне сәйкестендіру². Бұл үшін, бір жағынан, заңнамада қоғамда үстемдік ететін құқықтық идеяларды көрсету, екінші жағынан, халықтың құқықтық мәдениетін, яғни деңгейін көтеру қажет болады. Бұқаралық құқықтық сана және заңға бағыну алдыңғы орынға шығу керек. Заңға оң көзқарас қалыптастыру және өскелең ұрпақты білім берудің барлық сатыларында оқу жоспарының арнайы курстары арқылы елдің құқық жүйесінің ерекшеліктерімен таныстыру маңызды.

Мектеп оқушылары арасында жүргізілген сауалнама (сауалнамаға Абай, облысының орта білім мектептерінің 760 жоғары сынып

² Тойлыбаев Б.А. Құқықтық білім мен тәрбие – ЖОО-лар үшін басты міндет [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://silteme.kz/index.php/aleumet/kukyk-zan/item/1270-y-ty-bilim-men-t-rbie-zhoo-lar-shin-basty-midet?ysclid=lg23k9yybk312568796> (жүгінген күні: 03.05.2023).



оқушылары қатысты) нәтижесінде 37,3 пайызы құқықтық білімнің қажет екенін көрсетті. Ал, ЖОО білім алушылары арасында жүргізілген сауалнама нәтижесі студенттердің құқықтық сауаттылықтарын арттыруға құлшыныстарының жоғары екенін көрсетеді. Мысал ретінде, Шәкәрім университеті студенттеріне minor қосымша білім беру бағдарламасы бойынша ұсынылған пәндер тізбесінен «Адам құқығын қорғау» пәнін 126 студент таңдады, нәтижесінен жастардың құқықтық білімге деген сұранысының жоғары екенін көруімізге болады.

Жеке тұлғаның әлеуметтік-гуманитарлық білімінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде құқықтық оқыту мен тәрбиелеу қажеттілігі оқушылардың құқықтық мәдениетін, олардың құқықтық сауаттылығын, құқық саласындағы практикалық дағдыларын қалыптастыру міндеттеріне байланысты. Құқықтық дайындық процесінде қалыптасқан оқушылардың құқықтық құзыреттілігі – бұл кешенді сипаттама, білімнің ғана емес, дағдылардың, қабілеттердің, құндылық көзқарастарының, оқушылардың мінез-құлқының жеке тәсілдерінің интеграциясы, күнделікті өмірде қажетті іс-әрекеттің әдістерін игеру және тәжірибе жинақтау.

Жаңа Қазақстанды құру барысында білім беруді модернизациялау процесінде мектеп оқушыларының құқықтық дайындығын күшейтуге үлкен мән берілді. Алайда, баланың құқығын қай жастан бастап үйретуге болады және бірінші кезекте қандай мәселеге назар аудару керек? – деген сұрақтарды сарапшылар тарапынан жиі естиміз.

Біздің пікірімізше, жеке адамға мақсатты әсер ету жүйесі ретінде құқықтық оқыту процесінде қазіргі тұлғаның құқықтық белсенділігін қалыптастырудың тұтас тетігін құруға болады. Тұлғаның әлеуметтік-құқықтық белсенділігі қоғамдық өмір саласы ретінде мемлекеттік-құқықтық ортадан ажырамайтын құбылыс.

«Құқық» сөзі әлемнің әртүрлі елдерінің тілдерінде қолданылады. Алайда оның мәні туралы мәселе әлі күнге дейін талқылануда. Ғалымдар мемлекеттіліктің пайда болуына байланысты «құқық» ұғымы туралы байыпты ойлана бастады. Бұл сөздің қалай пайда болғанын ешкім білмейді. Мамандар оның

«шындық», «дұрыс», «әділ» сөздерімен бірдей түбірін ғана көрсетеді. Оның пайда болуы адамзат қоғамында жеңіске жетуі керек жақсылық, әділеттілік идеяларымен байланысты екені анық.

Құқықтық білімнің басты ерекшелігі – дәстүрлі нормативтік көзқарастардан құқыққа деген ортақ көзқарастың болуы, құқықтық тетіктерді, құралдар мен іс-қимыл әдістерін белсенді игеру. Құқықтық мазмұнды іріктеу критерийі ретінде тұлғаның нақты өмірде алған құқықтық білімі мен дағдыларының практикалық, қажеттілігі, қолданылуы алынады. Құқықтың, жеке тұлғаны дамытудағы, дүниетанымды, жағымды әлеуметтік көзқарастарды, мінез-құлық дағдыларын қалыптастырудағы тәрбиелік рөлі мен қызметі зор. Сондықтан заманауи технологиялар арқылы құқықтық белсенділікті қалыптастыру мектептің құқықтық кеңістігі аясында жүзеге асырылып, орта арнайы, жоғары оқу орнында жалғасын табу керек. Оқушылардың құқықтық дайындығы – бұл оқушының жеке басын олардың оң мотивациясы мен оқушылардың танымдық белсенділігін ынталандыру негізінде әлеуметтендіруді қамтамасыз ететін арнайы бағытталған білім беру жүйесі. Оқушылардың танымдық құқықтық белсенділігі оқу процесін жүзеге асырудың маңызды шарты болып табылады. Оқушының белсенділігі болмаса, оқу процесі тиімді болмайды. Оқытудың еріктілігі де үлкен рөл атқарады. Оқушының өзі құқықтық білім беру қажеттілігіне келіп, бейіндік білім беру жүйесінде құқықтық бейінді таңдауы тиіс.

Құқықтық білім беру процесінде адам қоғамда өте маңызды белгілі бір құндылықтарды игереді. Құқықты оқытудың заманауи технологиялары жеке тұлғаның құқықтық белсенділігін қалыптастырумен тікелей байланысты. Құқықтық білім берудің педагогикалық технологияларының қазіргі жүйесі тұлғаға бағытталған педагогиканың пайдасына сипатталады. Осы бағыттағы белгілі бір қадамдар жасалды: құқықтық білімнің үзінділері негізгі және орта жалпы білім мазмұнының міндетті минимумдарына енгізілді, құқық, мемлекет және құқық мәселелері бойынша нұсқаулықтар шығарылды, адам құқықтары қоғамтану,



құқықтану оқулықтарында көрініс тапты. Мектепте азаматтық білім беру және құқықтық кеңістікті қалыптастыру саласында бірқатар жобалар жүзеге асырылды, олардың барысында қызықты зерттеулер жүргізілді, оқу материалдары мен әдістемелері жасалды. Кәмелетке толмаған оқушыларды құқықтық оқыту мен тәрбиелеуге көп көңіл бөлетін жекелеген мектептердің тәжірибесі оң бағаға лайық. Алайда, бұл қызмет үлкен қиындықтарды тудырады және іс жүзінде өте шектеулі. Айта кету керек, отандық білім беру жүйесін дамытудың қазіргі кезеңінде жоғарыда аталған мақсаттарға жету үшін жасалып жатқан іс-шаралар әлі де жеткіліксіз. Сонымен қатар бұл мәселені шешу қажеттілігі алдағы онжылдықтарда қазіргі заманғы мектептің келбетін анықтайтын бүгінгі талқыланатын құжаттарда (жалпы білім берудің құрылымы мен мазмұны тұжырымдамасы, білім беру саласы, әлеуметтік зерттеулер, эксперименттік базистік оқу жоспарлары, түлектердің дайындық деңгейіне қойылатын талаптардың жобалары және білім беру мазмұнының міндетті минимумы және т.б.) жеткілікті түрде ескерілмей жатқанын да айта кету керек.

Білім берудің жетекші рөлі деңгейлік саралау қағидаттарына, оның ішінде олардың жеке ерекшеліктері мен қабілеттерін есепке алуға сүйене отырып, әрбір оқушының білімін, іскерлігін, дағдыларын оқыту және жетілдіру үшін жағдай жасау болып табылады. Оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру, білім берудің әртүрлі кезеңдеріндегі практикалық бағыт пен сабақтастық тиісті жастағы оқушыларға қатысты құқықтық тақырыптар мен бөлімдерді таңдауды қамтамасыз етеді. Кәмелетке толмағандардың құқықтарына, міндеттері мен жауапкершілігіне олардың әрекет қабілеттілігі кеңейген сайын ерекше назар аудару қажет. Құқықтық білім берудегі жаңа өзгерістер – салыстырмалы. Көбінесе әдістемелік әдістердің басым көпшілігі бұрын қолданылған, қазір қолданылып жүрген, сондай-ақ қазақстандық білім беру үшін әдеттен тыс, бірақ шетелде алынған «жақсы» ұмытылған педагогикалық әдістер. Құқықтық оқыту процесінде мұғалімнің негізгі міндеті – балалардың өздері құқықтардың өз өміріне

тікелей қатысы бар екенін сезінуі, құқықтармен байланысты жауапкершілікті сезінуі, басқа адамдардың құқықтарын құрметтеуді үйренуі, күнделікті өмірдегі қақтығыстарды шеше алуы. Құқық сабақтарында белгілі бір жұмыс түрінде көрсетілген білім алушылардың өзіндік белсенділігін арттыруды бастап, жаңа тақырыпты оқып үйрену барысында шағын сұрақтар, талқылау мәселелерін ұсынған жөн. Жауап алгоритмі білім алушыларға алдын ала түсіндірілуі керек. Оқушыларға өз құқықтарын іске асыру жағдайларын бастан өткеруге мүмкіндік беретін жұмыстарды таңдау қажет. Олар азаматтар мен мемлекет арасындағы қатынастардағы адам құқықтары мәселелері туралы ойлануға мәжбүр етеді, балаларды бір-бірімен қарым-қатынас жасауға, қоғамдағы адамдардың құқықтары мен мүдделері арасындағы қайшылықтар нәтижесінде туындайтын қақтығыстарды шешуге үйретеді, сыныпта теңдік пен құрмет атмосферасын қалыптастырады, онсыз адам құқықтары туралы айту мағынасыз.

Қазақстан азаматтарының құқықтары мен бостандықтарына кез келген шектеулер тек заң негізінде мүмкін болады және тек келесі мақсаттарды көздеуі мүмкін: басқа азаматтардың құқықтарына нұқсан келтірместен мемлекет азаматтарының мүдделерін, мемлекеттік қауіпсіздік пен қоғамдық ортаны қорғау. Біздің ойымызша, адамдардың өздері құқықтар мен бостандықтардың – сыртқы және екінші дәрежелі нәрсе емес екенін, күнделікті өмірде оларды бекіту үшін үнемі күш салу мен күрестің нәтижесі екенін түсінген кезде жағдай өзгере бастайды. Біздің мемлекетіміздің қазіргі даму кезеңіндегі құқықтық білім қажет. Жас ұрпақ өз елін сүюге дағдылануы керек, ал заңнаманы құрметтемей және сақтамай – бұл нәтиже бермейді. Құқықты зерттеу кешенінде тек заңды жауапкершілікті ғана емес, сонымен бірге моральдық жауапкершілікті де зерттеу керек. Құқық туралы тұтас білімді құру әрекеттері заң энциклопедиясы, құқық философиясы, жалпы құқық теориясы сияқты ғылымдарда көрініс тапты [11, 253 б.].

Қорытынды. Бүгінгі таңда құқықтық білімнің маңыздылығы бірнеше есе артатыны сөзсіз. Мектептегі гуманитарлық білім адамның өзін-өзі анықтауға, оның



қоғамда жалпы қабылданған құндылықтарды игеруіне, өзінің ұстанымын қалыптастыруға, өзгермелі әлемде өмір сүруге және әрекет етуге, сонымен бірге құқықтық салада қалуға тиісті жағдай жасамайды деп айтуға болады. Құқық туралы білу енді жеткіліксіз. Құқықтық нормалар туралы толық білім ғана емес, сонымен қатар құқықтық мүдделерді қорғау механизмі де қажет. Бұл жерде біздің қоғамның барлық азаматтарының, яғни мемлекеттік қызметкерлердің, шаруашылық қоғамдарының басшыларының, жеке кәсіпкерлердің, менеджерлердің және басқалардың құқықтық дайындығын, құқықтық мәдениетін арттыру үлкен маңызға ие. Өйткені, олар күн сайын, қандай да бір жолмен, құқықтық мәселелерді шешеді. Демек, кәсіби құзыреттілік өсіп келе жатқан мәнге ие. Алайда, бұл тек кәсіпорындар мен мекемелердің басшыларына, басқа лауазымды тұлғаларға ғана емес, жалпы барлық азаматтарға қатысты. Шынында да, жиі тәртіпсіздік, мәселелерді шешуді басқа адамдарға беру, кейде дәрекілік, бюрократизм кәсіби қабілетсіздіктен туындайды. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев былтырғы жылы Үкіметке қағазбастылық пен бюрократияға салынбау туралы тапсырма да берген болатын. VIII сайланған Парламент сессиясында сөйлеген сөзінде Президент дебюрократизацияның іске асырылмай жатқанына тоқталды³. Бұл жерде айтайық дегеніміз, бюрократияның, сыбайлас жемқорлық әрекеттердің бой көрсетуі құқықтық білімнің төмен деңгейде екенін немесе керісінше заңға мойынұсынбаушылық, заң нормаларын біле тұра бұзу, заңды менсінбеушілік т.б. қоғам мен мемлекетке зиян келтіруден туындайтын көптеген құқық бұзушылықтарға әкеледі.

Құқықтық оқыту және құқықтық тәрбие өзара табиғи байланысқан. Құқықтық мәдениетті қалыптастыру үзіліссіз процесс болуы қажет. Сонда ғана ол өз кезеңінде тұлғалардың заңдарға бағыну санасын қалыптастырады. Құқықтық білімді күнделікті кеңейту және тереңдету әрекеттері өзіндік мазмұнына сәйкес бағытталуы керек. Құқықтық мәдениетті қалыптастырудың

негізі – құқықтық білім беру мен құқықтық насихат жасау арқылы зияткерлік әлеуетті арттыру болып табылады. Өйткені қоғам құқық пен заңды білмейінше, құқықтық мәдениет қалыптаспайды. Құқықтық білімі бар және оны өмір жағдайларында қолдана алатын құқықтық мәдениеті жоғары азамат заңдылықтың бұзылуына жол бермейді [12]. Сондықтан да азаматтарымыз Ата заңымызда көрсетілген өзінің құқықтары мен міндеттерін жете білуі қажет.

Сонымен қатар қоғамда болып жатқан әрекеттердің заңға қарама-қайшылығын немесе сәйкестігін сараптай алуы оның құқықтық сауаттылығымен тікелей байланыстылығын аңғартады. Заңды аттамай, тура жолмен жүріп, еліне адал қызмет еткен азамат қана мұратына жетеді. Құқықтық сауаттылық білім мен тәрбиенің бірлігі принципіне құрылуы тиіс, бірақ солай бола тұрғанның өзінде құқықтық білім беру тек мақсатшылдық емес, ол өскелең тұлғаны қазақстандық патриот етіп тәрбиелеуге әсер етудің басты құралдардың бірі болуы тиіс.

Қазақстандағы қазіргі дамудың маңызды әлеуметтік-саяси міндеттерінің бірі – азаматтық қоғамды қалыптастыру. Бұл процесс, бір жағынан, елдегі заманауи құқықтық жүйенің қалыптасуымен, азаматтық қоғамдастық пен оның институттары қызметінің құқықтық негізі ретінде заңнаманың демократиялық жаңаруымен тығыз байланысты. Екінші жағынан, оның табыстылығының шарты азаматтардың, қоғамның, мемлекеттік органдар өкілдерінің құқықтық тәрбиесі мен мәдениетін қалыптастыру, адам мен қоғамдық бірлестіктердің мемлекетпен азаматтық-құқықтық өзара іс-қимыл жасау практикасын әзірлеу болып табылады.

Құқықтық білім берудің бұрынғы концепциясы негізінде жаңа қоғамдық өмірге лайықталған концепциясын құрастыру қажет немесе оның негізі мынадай принциптерді алған жөн: құқық нормаларында адами құндылықтарды дәріптеу; конституция мен заңнамада құқықтарды міндеттермен ажырамас бірлікте қарастыра отырудың негізінде тұлғаның бойында жоғары

³ Тоқаевтың VIII сайланған Парламент сессиясында сөйлеген сөзінің толық мәтіні жарияланды [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaevtyin-viii-saylangan-parlament-sessiysayinda-soylegen-349411/?ysclid=lgbsj97xo6111429800 (жүгінген күні: 03.05.2023).



руханилықты тәрбиелеу; жан-жақты мемлекеттік қолдау арқылы әлеуметтің құқықтық білімділігі мен құқықтық ағартуын қамтамасыз ету. Түбінде құқықтық мемлекет құруды мақсат ететін әрбір мемлекет азаматтарына құқықты оқытуға ерекше көңіл бөлуі тиіс, оқыту бағдарламаларын кеңейтуге, құқықты оқытуға бөлінетін сағат саны мен құқықтық әдебиеттерді көбейтуге, құқықтық тәжірибені дамытуға мүдделі болуы керек. Балаларға мектеп жасынан қоғамдық тәртіпті қатаң сақтауға, өзгелердің ар-ожданын құрметтеуге үйрету арқылы құқықтық білім беру керек.

Жоғарыда айтылған ойларды қорытындылай келе құқықтық білім беру қоғамның құқықтық жүйесі көрсеткіштерінің бірі болып табылады демекпіз. Мектеп оқушылары арасындағы құқық бұзушылық түрлерінің жиі көрініс алуы, балаларға қатысты зорлық-зомбылықтар қазіргі кезеңде қоғамды алаңдатуда. Балаларға мектеп жасынан қоғамдық тәртіпті қатаң сақтауға, өзгелердің ар-ожданын құрметтеуге үйрету арқылы құқықтық білім беру керек [13].

Осыған байланысты мектептердің оқу жоспарларына оқушыларды өз құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, нақты құқықтық жағдайларды зерделеуге бағыттайтын 5 сыныптан 11 сыныпқа дейін «Қазақстан құқығы» жаңа пәнін енгізу қажет. Бұл пәннің жалғасы орта, арнаулы орта және жоғары білім беру мекемелерінде «Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары» оқу пәні болып табылуы керек. Сонымен қатар жоғары оқу орындарының құрылымында дербес бөлімшелер – адам құқықтары кафедрасы, ғылыми орталықтар және адам құқықтары жөніндегі өзге де құрылымдар жұмыс істеуі тиіс. Білім беру мекемелерінде «Құқықтық қолдау орталықтарын» құру керек. Орталықтың негізгі қағидалары: әрбір құқықтық кеңес сұраған адамның кез келген ақпаратты алу мүмкіндігінің болуы. Құқықтық білім беруге қатысты барлық ұйымдардың күш-жігерін біріктіру және үйлестіру қажет.

Ол үшін нормативтік құқықтық база құру және жастардың құқықтық санасын қалыптастыру үшін әдістер мен құралдар кешенін әзірлеу қажет.

Заңды қатал сақтауды санаға сіңіруде мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында кешенді іс-шаралар (тренингтер, пікірталастар, құқықтық тақырып бойынша үздік шығармаға арналған конкурстар, үздік суреттер және т.б.) жүйелі жүргізілуі қажет. Бұл жерде заң үйірмелерінің рөлі зор. Оқу орындарында құқықтық нормаларды бұзудың барлық жағдайларына төзбеушілік, заң жауапкершілігінің бұлтартпаушылығы ахуалы қалыптасуы тиіс. Жастардың назарын құқықтың маңызды әлеуметтік құндылығы және заңды мінез-құлықты қалыптастыру мәселелеріне аудару үшін заманауи ақпараттық технологияларды белсенді пайдалану қажет болып табылады. Заңды мінез-құлық қалыптастыру проблемаларына арналған сайттар құру орынды. Құқықтық білімді толықтыруда теледидарда арнайы хабарлар, құқықтық рубрикалар, ал әлеуметтік желілерде құқықбұзушылықтың салдары бойынша заңдылық кеңестер, бейнероликтер беріліп, заңдардың мазмұнын қарапайым тұрғыда түсіндіретін тікелей эфир, вебинарлар өткізіліп отырылуы тиіс. Бүлдіршіндер мен жасөспірімдерге арналған мультфильмдер, ойындар жасалу керек, бұл саланың ақсап жатқаны баршаға мәлім. Қайта даярлау, біліктілікті арттыру курстарында құқықтық бағыттағы бағдарламалар ұсынылу керек.

Ағымдағы жылдың мамыр айында құқықтық білім берудің маңыздылығы ҚР Парламентінде көтеріліп, депутаттық сауал жолданды. Бұл Жаңа Қазақстан қоғамының құқықтық мәдениетін арттыру – қоғамдық қатынастардың барлық кешенінің, идеологиялық, рухани және материалдық тәртіптің өзгеруіне байланысты күрделі және ұзақ мерзімді мәселе екенін тағы да дәлелдеп тұр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бижигитова, А.С. Правовое образование в Казахстане: современный взгляд на перспективы развития / А.С. Бижигитова, Д.Т. Теменова // Межвузовский вестник. – 2004. – №1. – С. 287-290.
2. Алауханов, Е.О. Актуальные проблемы юридического образования в Казахстане /



Е.О. Алауханов // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2015. – №1. – С. 100-101.

3. Кудайбергенов, Б.К. Социально-философские поиски духовности: традиции и современность / Б.К. Кудайбергенов. – М.: МБАП – Мир Книги, 1995. – 110 с.

4. Караев, А.А. Әкімшілік реформа мемлекеттік басқаруды жетілдіру құралы ретінде: шетелдік және қазақстандық тәжірибесі / А.А. Караев, А.Р. Калимбекова // Конституционное право. Научные труды «Әділет». – 2021. – №3. – 12-15 б.

5. Сейтаева, Ж.С. Қазақстан Республикасының азаматтық құқығындағы диспозитивтілік: қағида, әдіс және азаматтық құқық нормасын сипаттайтын санат ретінде [Электрондық ресурс] / Ж.С. Сейтаева, Т.Ф. Маханов // Қарағанды университетінің хабаршысы. – 2018. – Айналыс режимі: <https://articlekz.com/kk/article/29747?ysclid=livlxa6eaa604211574> (жүгінген күні: 15.06.2023).

6. Айтхожин, К. Проблемы правового воспитания молодежи [Электронный ресурс] / К. Айтхожин // Мысль. – 2021. – Режим доступа: <https://mysl.kazgazeta.kz/news/15683> (дата обращения: 15.06.2023).

7. Жұмағұлов, М.О. Қазақстан жастарының құқықтық білім дейгейін қалыптастыру мәселелері / М.О. Жұмағұлов // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Хабаршы: Әлеуметтік және саяси ғылымдар. – №1(69). – 2020. – 158-164 б.

8. Махашева, Я.Я. Некоторые проблемы правового образования будущих педагогов / Я.Я. Махашева // Мир науки, культуры, образования. – 2022. – №1(92). – С. 47-49.

9. Ахметов, А.С. Актуальные вопросы развития правового образования / А.С. Ахметов // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2022. – №4(71). – С. 58-69.

10. Гаджиева, П.А. Правовое образование подрастающего поколения: отечественный и зарубежный опыт / П.А. Гаджиева, Р.В. Раджабова // Мир науки, культуры, образования. – 2019. – №5(78). – С. 122-124.

11. Berg, B.L. Law Enforcement: an Introduction to Police in Society / B.L. Berg. – Boston; London; Toronto: Allyn and Bacon, 1992. – 336 p.

12. Кулагина, О.В. Становление и развитие правового образования и воспитания в России: сб. статей IX Всеросс. научно-практич. конф. – СГАУ им. Вавилова. – 2015. – С. 253-255.

13. Gaziizova, N. Human Rights Social Context: East–West Cultural Dialogue / N. Gaziizova // Indian Journal of Science and Technology. – 2016. – №9(46). – Pp. 1-7.

References:

1. Bizhigitova, A.S. Pravovoe obrazovanie v Kazahstane: sovremennyy vzgljad na perspektivy razvitiya / A.S. Bizhigitova, D.T. Temenova // Mezhevuzovskiy vestnik. – 2004. – №1. – С. 287-290.

2. Alauhanov, E.O. Aktual'nye problemy juridicheskogo obrazovaniya v Kazahstane / E.O. Alauhanov // Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan. – 2015. – №1. – С. 100-101.

3. Kudajbergenov, B.K. Social'no-filosofskie poiski duhovnosti: tradicii i sovremennost' / B.K. Kudajbergenov. – М.: МБАП – Мир Книги, 1995. – 110 с.

4. Karaev, A.A. Әкімшілік реформа мемлекеттік басқаруды жетілдіру құралы ретінде: шетелдік және қазақстандық тәжірибесі / А.А. Караев, А.Р. Калимбекова // Конституционное право. Научные труды «Әділет». – 2021. – №3. – 12-15 б.

5. Sejtaeva, Zh.S. Қазақстан Республикасының азаматтық құқығындағы диспозитивтілік: қағида, әдіс және азаматтық құқық нормасын сипаттайтын санат ретінде [Электрондық ресурс] / Zh.S. Sejtaeva, T.F. Mahanov // Қарағанды университетінің хабаршысы. – 2018. – Айналыс режимі: <https://articlekz.com/kk/article/29747?ysclid=livlxa6eaa604211574> (zhugyngin kyny: 15.06.2023).

6. Ajthozhin, K. Problemy pravovogo vospitaniya molodezhi [Elektronnyj resurs] / K. Ajthozhin // Mysl'. – 2021. – Rezhim dostupa: <https://mysl.kazgazeta.kz/news/15683> (data obrashheniya: 15.06.2023).



7. Zhymarylov, M.O. Қазақстан zhastarynyң құқықтық bilim deǵejin qalyptastyru мәseleleri / M.O. Zhymarylov // Abaj atyndaǵy Қазақ Ұлттық pedagogikalық universiteti Habarshy: Әleumettik zhәne saǵasi ҕylymdar. – №1(69). – 2020. – 158-164 b.
8. Mahasheva, Ja.Ja. Nekotorye problemy pravovogo obrazovaniya budushhih pedagogov / Ja.Ja. Mahasheva // Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya. – 2022. – №1(92). – S. 47-49.
9. Ahmetov, A.S. Aktual'nye voprosy razvitiya pravovogo obrazovaniya / A.S. Ahmetov // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazakhstan. – 2022. – №4(71). – S. 58-69.
10. Gadzhieva, P.A. Pravovoe obrazovanie podrastajushhego pokoleniya: otechestvennyj i zarubezhnyj opyt / P.A. Gadzhieva, R.V. Radzhabova // Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya. – 2019. – №5(78). – S. 122-124.
11. Berg, B.L. Law Enforcement: an Introduction to Police in Society / B.L. Berg. – Boston; London; Toronto: Allyn and Bacon, 1992. – 336 p.
12. Kulagina, O.V. Stanovlenie i razvitie pravovogo obrazovaniya i vospitaniya v Rossii: sb. statej IX Vseross. nauchno-praktich. konf. – SGAU im. Vavilova. – 2015. – S. 253-255.
13. Gaziizova, N. Human Rights Social Context: East–West Cultural Dialogue / N. Gaziizova // Indian Journal of Science and Technology. – 2016. – №9(46). – Rr. 1-7.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Назигүл Слямболқызы Ғазизова – Шәкәрім атындағы университеттің Білім сапасын мониторингтеу орталығының басшысы, педагогика ғылымдарының кандидаты, e-mail: nazken_g@mail.ru.

Ғазизова Назигуль Слямболовна – руководитель Центра мониторинга качества образования Университета имени Шакарима, кандидат педагогических наук, e-mail: nazken_g@mail.ru.

Gazizova Nazigul Slyambolovna – Head of the Center for Monitoring the Quality of Education of Shakarim University, Candidate of Pedagogical Sciences, e-mail: nazken_g@mail.ru.

Әлия Дүйсенқызы Толысбаева – Шәкәрім атындағы университеттің гуманитарлық-экономикалық факультеті оқу ісі жөніндегі деканның орынбасары, философия докторы (Phd), e-mail: t_aliya_79@mail.ru.

Толысбаева Алия Дюсеновна – заместитель декана по учебной работе гуманитарно-экономического факультета Университета имени Шакарима, доктор философии (Phd), e-mail: t_aliya_79@mail.ru.

Tolysbayeva Aliya Dyusenovna – Deputy Dean for Academic Affairs of the Humanities and Economics Faculty of Shakarim University, Doctor of Philosophy (PhD), e-mail: t_aliya_79@mail.ru.